

**150 éve született Kustaa Fredrik Karjalainen
(1871–1919)**

A helsinki székhelyű Finnugor Társaság (Suomalais-Ugrilainen Seura, SUS) 2021. szeptember 17-én félnapos konferencia keretében emlékezett meg egykori titkára, Kustaa Fredrik Karjalainen születésének százötvenedik évfordulójáról. A tudománytörténet Karjalainent elsősorban úgy tartja számon, mint aki szibériai kutatóútján – bejárva a hantik (osztjások) lakta területeket – hatalmas mennyiségű nyelvi, néprajzi és folklorisztikai anyagot gyűjtött. Jelen kötetben is szerepel egy olyan tanulmány, mely ennek az utazásnak a körülményeivel foglalkozik (vö. 67–77). Az alábbiakban Karjalainen életének és munkásságának kevésbé ismert, de nem kevésbé fontos részleteiről fogok szólni.

K. F. Karjalainen – vagy ahogyan kortársai emlegették, Kusti Karjalainen – 1871. augusztus 21-én született az észak-finnországi Kajaaniban, munkás családban. Édesapja fűrésztelepen dolgozott, édesanyja korán elhunyt. A szegény sorsú, tehetséges kisfiút iskolaigazgatója fogadta be a saját családjába. Később Kusti ezt a pártfogóját is elveszítette, így kuopiói liceumi éveit idején házitanítóként kereste a kenyerét. Az érettségi vizsgát 1892-ben tette le, majd beiratkozott a Helsinki Egyetemre. Finn és finnugor nyelvészetet, valamint egyetemes történelmet tanult. Alapszakos záródolgozataira készülve rövid idő alatt elsajátította a francia és az angol nyelv alapjait is. A svéd nyelvel egy tanítványa révén már Kuopióban megismerkedett.

Tudományos érdeklődésével egybevágó pénzkereseti lehetőséget kapott, amikor a Finn Irodalmi Társaság (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, SKS) megbízásából 1894 tavaszán csatlakozott I. K. Inha (1865–1930) fotográfus, író kelet-karjalai expedíciójához. Az volt a feladata, hogy gyűjtse fel a Fehér-tengeri (Vienanmeri-vidéki) karjalai nyelvjárás szókincsét. A gyűjtés alapja Elias Lönnrot nagyszótára, a *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* volt (Helsinki, 1880), az adatközlő pedig Venehjärvi faluban egy, a hagyományokat jól ismerő énekes, Varahvontta Lesonen.

Bő két hónap alatt Karjalainen mintegy tízezer szócikket vetett papírra, valamint többszáz értékes folklór szöveget: kalevalai runókat, menyasszony- és halottsiratókat, hiedelemszövegeket, meséket, találós kérdéseket és népszokásokkal kapcsolatos leírásokat. A szógyűjtés a hatkötetes karjalai nyelvjárás szótár anyagát gazdagította (*Karjalan kielen sanakirja* I–VI. Helsinki, 1968–2005), a folklór szövegek egy része pedig bekerült a 34 kötetes finn népköltészeti antológia, a *Suomen kansan vanhat runot* (Helsinki, 1908–1948, 1997) megfelelő fejezeteibe. A lakodalmi szokások leírása I. K. Inha

Kalevalan laulumailta című fotóalbumában jelent meg, abban a kötetben, mely a karelianizmus szellemében született, és meghatározó módon alakította a finnek Kalevala-képét (Helsinki, 1911: 227–251).

A sikeres kutatóút eredményeképpen Karjalainen a következő évben, 1895-ben is elnyerte a Finn Irodalmi Társaság ösztöndíját. Ezúttal a tveri karjalai nyelvjáróterületet járta be, útítársa Vihtori Alava (1870–1935) folklorista volt. Karjalainen itt mintegy tízezer szót és 36 nyomtatott oldalnyi szöveget gyűjtött.

A harmadik gyűjtőútra 1897-ben került sor, az úticél az Olonyec-tó (Aunus) északi partja volt. Útítársa, a folklorista Uuno Karttunen (1874–1959) Repola faluban táborozott le, Karjalainen szógyűjtése (8 400 cédula) pedig Rukajärviben történt. A karjalai szótár előszava szerint ennek az expedíciónak a dokumentálása igen hiányos. Ennek az is lehet az oka, hogy hirtelen megsűrűsödtek Karjalainen feladatai: 1897-ben szerezte meg a filozófiai kandidátusi, 1898-ban a magiszteri fokozatot, emellett 1896–98-ban egy ipari iskolában finn nyelvtanárként működött. Mindeközben aktívan részt vett a tudományos közéletben is. A Finnugor Társaság könyvfelelőse volt, rendszeresen írt a *Valvoja* című lapba, melynek később a szerkesztőbizottságába is bekerült. Alapítója volt a szintén 1897-ben induló *Virittäjä* című folyóiratnak, mely azóta is a finn nyelvészeti kutatások egyik legfontosabb fóruma. Érdekes körülmény, hogy a *Virittäjä* hat alapítója között Karjalainen mellett ott volt másik két expedíciós társa, Vihtori Alava és Uuno Karttunen is.

Ebben a sűrű időszakban pályázta meg az ifjú tudós a Finnugor Társaság ösztöndíját, melynek birtokában többéves expedícióra indult Szibériába. Kényelmesebb módon is produkálhatott volna a tudományos karrierjéhez szükséges eredményeket. Folytathatta volna többek között karjalai kutatásait. Ő azonban szándékosan választott ismeretlen terepet. Úgy vélte, így módon teljesedhetnek ki képességei, és így tud majd valóban hasznára válni a tudománynak. Életrajzírója, Kaarle Krohn a *Siperian matkoilta* (Porvoo, WSOY, 1921) című könyv 233. lapján idéz tőle egy levélrészletet: „Nem tartom magamat zseninek, aki új, a tudományt megrengető igazságokat fedez fel. Nekem a régi kották alapján kell új témákról énekelnem, ezzel kell hozzájárulnom a zsenik felfedezéseihez”.

A tanulás és a munka mellett a fiatalembernek udvarolni is volt ideje. Mielőtt elindult volna Szibériába, eljegyezte Zacharias Cleve pedagógiaprofesszor lányát, Elsa Mariát. A messzi útról szorgalmasan írta neki a leveleket, s hazatérte után, 1904-ben el is vette feleségül. Egy lányuk született 1905-ben, Ester Linnea.

Az ifjú utazó 1898. május 26-án indult el Finnországból, és Szentpétervár érintésével június 4-én érkezett meg Szibéria kapujába, Tobolszkba. Itt a megfelelő úti okmányok beszerzésével, múzeumok látogatásával készült kutatóútjára. Tobolszkban találkozott Pápay Józseffel is, aki észak felé tartott azzal a céllal, hogy megfektse a Reguly Antal által feljegyzett hősénekeket. Karjalainen kutatóútja egy 1900 tavaszán tett, néhány hónapos finnországi látogatást leszámítva bő négy évig tartott. Ez idő alatt bejárta a hantik által lakott területeket. Előbb az Irtis és mellékfolyói (Konda, Demjanka) mentén gyűjtötte a déli hanti szókincset és szövegeket. Ezután következtek a Középső- és Felső-Ob mellékfolyói (Tremjugan, Vah, Vaszjugan). Végül pedig elutazott az Ob alsó folyására, egészen a torkolatig, Obdorszk városáig, ahol északi hantikkal dolgozott. Az utazás nyáron víziúton, hajón vagy csónakon történt, télen lovas- vagy rénszánon, nem ritkán gyalog. A még mindig ifjú, de immár sokkal tapasztaltabb kutatót 1902 augusztusában találjuk újból Tobolszkban. 1902. szeptember 20-án érkezett vissza Helsinkibe.

A Finnugor Társaságnak írt beszámolójában Karjalainen öt csoportba sorolta az általa gyűjtött anyagot: szójegyzékek, folklór szövegek, mitológiai tárgyú adatok, hangfelvételek és demográfiai adatok. Ezen kívül jelentős mennyiségű grammatikai feljegyzést vetett papírra, valamint fényképeket is készített.

Hazatérése után első dolga volt, hogy elkészítse disszertációját az osztják első szótagi magánhangzók történetéről. Értekezése 1904-ben jelent meg a Társaság kiadványsorozatában: *Zur ostjakischen Lautgeschichte I. Über den Vokalismus der ersten Silbe* (MSFOu. 23.).

A licenciátusi fokozat Karjalainen számára egyetemi magántanári (fi. *dozentti*) címet hozott, de nem jelentett állandó pénzkereseti lehetőséget. Ezért elvállalta a bölcsészkar tudományos ügyintézői (fi. *amanuenssi*) állást, mely sok munkával és kevés szabadidővel járt. Többek között az ő felügyelete alá tartoztak a tanszéki könyvtárak is, ami azt hozta magával, hogy a diákok az ő szakmai irányításával készítették el szemináriumi dolgozataikat. Az oktatómunkában helyettesítésekkel vett részt. A finn lektori állást 1905–1913 között töltötte be helyettesként, a finn nyelv és irodalom professzorait pedig a következő években helyettesítette: 1908, 1910, 1913, 1914 és 1917. A Finnugor Társaságnak 1906-tól haláláig, 1919-ig volt a titkára.

Hivatali elfoglaltságai miatt nem tudott elmélyülten foglalkozni szibériai gyűjtésével. 1914-ben egy hangtani tanulmányt közölt, melyben a nazális *n*, *ŋ*, *ñ* mássalhangzók finnugor eredetét bizonyította (*Beiträge zur Geschichte der finnisch-ugrischen dentalen nasale*. JSFOu. 30/24.). Egy évvel korábban jelent meg az osztják rokonságnevek rendszeréről írt, sok új adatot közlő, út-

törő jelentőségű tanulmánya (*Wie Ego im Ostjakischen die Verwandten benennt*. FUF 13: 207–285), mely további etnolingvisztikai kutatások alapja lett.

A Karjalainen életében megjelent munkák közül kétségtelenül a legmonumentálisabb az obi-ugor népek hitvilágát bemutató monográfia, a *Jugralaisten uskonto* (*Suomensuvun uskonnot III*. WSOY, Porvoo, 1918). Ez a 601 oldalas kötet az addigi szakirodalom mellett tartalmazza mindazt az információtömeget, melyet Karjalainen Szibériában összegyűjtött. Nem csoda, hogy az 1920-as években németre, az 1990-es években pedig oroszra is lefordították.

Finnugrista berkekben korábban magától értetődött, hogy a magyar kutatók tudnak finnül, a finnek pedig magyarul. Ezért is, meg természetesen a tudományos kapcsolatok erősítése céljából látogatták szorgalmasan egymás országát. Karjalainen 1906 nyarán töltött hosszabb időt Magyarországon – Szinnyei Józsefnek Antti Jalavához írt leveléből tudjuk, hogy erre az útra a felesége is elkísérte (MSFOu. 224: 335).

A nyelvtanulás eredményes volt. A magyar nyelvű szakirodalom, többek között Munkácsi Bernát *Vogul népköltési gyűjteményének* két első kötete (1902, 1910) fontos forrása volt Karjalainennek, amikor mitológiai monográfiáján dolgozott. Jól értette, amit olvasott, és műve előszavában finom iróniát is megengedett magának: „A déli népekre jellemző élénk, gazdag fantáziájú Munkácsi sok helyen olyan dolgokat lát meg, amelyeket egy északi, átlagos képességekkel megáldott ember nagytitokkal sem venne észre” (*Jugralaisten uskonto*, 17).

1919-ben nagy csapás érte a Finnugor Társaságot és a finnugor nyelvtudományt. Augusztus 24-én, 54 éves korában elhunyt Heikki Paasonen. Karjalainen részt vett a temetésén Helsinkiben, majd visszaindult vidéki nyaralójába. Az út egy részét hajóval kellett megtennie. Szeptember 5-én a loviisai kikötőben szívroham végzett vele. Mindössze 48 éves volt. Hagyatékának rendezésével a Társaság Y. H. Toivont bízta meg, aki 1948-ban kiadta két-kötetes nyelvjárási szótárát (*Ostjakisches Wörterbuch*. LSFU X/I–II). Az ő munkáját folytatta Vértes Edit, aki 1964-ben a nyelvtani feljegyzéseket jelentette meg (*Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten* MSFOu. 128.), 1975-ben pedig a déli hanti szövegeket (*Südostjakische Textsammlungen* MSFOu. 157.). A keleti hanti szövegek kiadása folyamatban van.

Karjalainen személyét és életművét a magyar kortársak is nagyra értékelték. A Nyelvtudományi Közleményekbe Szinnyei József írt róla nekrológot. E szavakkal jellemezte elhunyt kollégáját: „Egyike volt azoknak az önfelál-

dozó tudósoknak, a kik fáradalmaktól, veszélyektől, nélkülözésektől vissza nem riadva elvándoroltak hazájuktól messze-messze eső vidékekre és sanyarú viszonyok között ernyedetlen szorgalommal gyűjtögettek és mentettek meg tömérdek anyagot a tudomány számára” (NyK 45: 477).

CSEPREGI MÁRTA

DOI: 10.52401/fud/2021/48